

۴-۲-۴ مراحل تدوین مقاله

۴-۲-۴-۱ انتخاب و بیان مسئله تحقیق

آنچه پژوهشگر را به تحقیق درباره موضوعی برمی‌انگیزد، وجود مسئله‌ای است که تاکنون کسی درباره آن پژوهش نکرده است؛ مسئله دارای ابعاد نامفهوم و مجهولی است و تلاش محقق و نویسنده با هدف روشن کردن آن انجام می‌گیرد. مسئله بر اثر دانستن تمام اطلاعات موجود درباره آن حوزه و زمینه علمی خاص، در ذهن پژوهشگر شکل می‌گیرد. انتخاب و

تبیین مسئله از آن‌رو اهمیت دارد که تمام مراحل تحقیق به‌گونه‌ای با آن در ارتباط است و براساس آن شکل می‌گیرد. با تعیین مسئله تحقیق، جست‌وجوی منابع، جمع‌آوری اطلاعات، تدوین فرضیات و طرح سؤالات به‌گونه‌ای هدفمند و سازمان‌یافته و در مسیر اهداف پژوهش به‌پیش می‌رود. از ویژگی‌های مسئله تحقیق می‌توان به این موارد اشاره کرد: «روشن و محدود باشد؛ ارزش صرف وقت و هزینه را داشته باشد؛ به ارتقای آگاهی و دانش در آن رشته علمی کمک کند؛ بحثی تازه، هدفمند و جدی داشته باشد».^۱

در نگارش مسئله تحقیق به دو نکته اساسی باید توجه کرد: مسئله را به‌شکل سؤالی نوشت و در نگارش آن واژگان ارزشی را به‌کار نبرد؛ به این معنا که در طرح مسئله نباید به ارزیابی و داوری پرداخت.^۲

پس از تبیین دقیق مسئله، پژوهشگر پیشینه و تاریخچه موضوع را مرور می‌کند و به پژوهش‌هایی که در حوزه مسئله و موضوع تحقیق انجام شده است، به‌اختصار اشاره می‌کند. پس از مرور پیشینه بحث، ذکر چارچوب نظری یا مفهومی پژوهش ضروری است. این بخش شامل تعریف و تبیین مفاهیم و اصطلاحات تحقیق، فرضیه‌ها و نظریه‌های مهم درباره موضوع است.

۴-۲-۴ تدوین فرضیه و انتخاب روش تحقیق

پژوهشگر براساس دانش پیشین خود از مسئله تحقیق، شناخت ابعاد مسئله از راه مطالعه منابع و مرور تاریخچه بحث، فرضیات خود را پی‌ریزی می‌کند.

فرضیه عبارت است از حدس یا گمان اندیشمندانه درباره ماهیت، چگونگی و روابط بین پدیده‌ها، اشیاء و متغیرها که محقق را در تشخیص نزدیک‌ترین و محتمل‌ترین راه برای کشف مجهول کمک می‌کند. بنابراین، فرضیه گمانی است موقتی که درست بودن یا نبودنش باید مورد آزمایش قرار گیرد.^۳ در تحقیقات و نوشته‌های علمی، روش تحقیق عبارت است از «یک برنامه منطقی منظم که اصول و تکنیک‌های تحقیق را برای رسیدن به پاسخ سؤال تحقیق تدوین و تنظیم می‌کند».^۴

۱. همان، صص ۹۰-۹۱

۲. محمدرضا حافظ‌نیا، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، ص ۱۰۵

۳. همان، ۱۱۰

۴. محمود فتوحی، آیین نگارش مقاله علمی-پژوهشی، ص ۲۵

روش‌شناسی تحقیق ما را در ارتباط و پیوند بین موضوعات و اندیشه‌ها، طبقه‌بندی اموری که در برخی مسائل مانند هم هستند و تنظیم فهرستی منظم از اندیشه‌ها و عناوین یاری می‌رساند.^۱ روش تحقیق را نباید با شیوه‌های جمع‌آوری اطلاعات اشتباه گرفت. روش‌های گردآوری اطلاعات بر دو نوع است: کتابخانه‌ای و میدانی. اما روش تحقیق در هریک از رشته‌ها و حوزه‌های علمی متفاوت است و پژوهشگر باید با توجه به ماهیت مسئله تحقیق، روش تحقیق مناسب را برگزیند. روش‌هایی که در مقالات علمی و پژوهشی مورد استفاده قرار می‌گیرد، از این قرار است: روش استدلالی، روش تعریفی، روش تطبیقی - مقایسه‌ای، روش علت و معلولی، روش کمی یا آماری، روش کیفی، روش توصیفی و روش تفسیری.^۲

۴-۲-۳-۴ جست‌وجوی منابع

پژوهشگر برای روشن کردن ابعاد مسئله تحقیق، پیشینه بحث، نگارش فرضیات و سؤالات پژوهش و سرانجام تبیین مفاهیم و چارچوب نظری تحقیق، منابع مرتبط با موضوع را به دقت مطالعه می‌کند. به‌طور کلی، منابع جست‌وجوی اطلاعات و مواد لازم تحقیق از این قرار است:

۱- کتابخانه؛

۲- کتاب‌شناسی‌ها؛

۳- مآخذ متون؛

۴- پایگاه‌های اطلاعاتی اینترنتی.^۳

در کتابخانه‌ها برای دسترسی آسان مراجعه‌کننده به کتاب مورد نظر، تمام منابع را براساس عنوان کتاب، نام پدیدآورنده و موضوع رده‌بندی می‌کنند. طبقه‌بندی موضوعی بیشتر به کار پژوهشگر می‌آید؛ زیرا او فقط موضوع تحقیق را در دست دارد و با جست‌وجوی موضوعی منابع در میان برگه‌دان‌ها به کتاب‌های مرتبط با مسئله تحقیق دست می‌یابد.

کتاب‌شناسی‌ها هم نوعی کتاب مرجع به‌شمار می‌روند و دربردارنده اطلاعات کتاب‌شناختی بسیاری از کتاب‌ها و گاه مقالات و پایان‌نامه‌ها در موضوع یا رشته علمی خاصی هستند. کتاب‌شناسی‌ها معمولاً

۱. همان‌جا

۲. همان، ص ۲۶

۳. عباس حری، آیین نگارش مقاله علمی، صص ۳۵-۴۱

محدوده زمانی دارند و پژوهشگر با مراجعه به آنها می‌تواند به تمام منابعی که در آن محدوده زمانی درباره موضوع تحقیق نوشته شده است دسترسی یابد. یکی از مزیت‌های کتاب‌شناسی این است که پژوهشگر با مرور منابع مرتبط با موضوع بحث، بر تاریخچه موضوع اشراف می‌یابد؛ دیگر اینکه از بازگویی مطالب و نظریاتی که دیگران در باب آن موضوع گفته و نوشته‌اند پرهیز و سعی می‌کند به ذکر ناگفته‌ها و نظریات تازه‌ای پردلزد و بر ابعاد جدیدی از موضوع پرتوافکنی کند.

فهرست منابع متون معتبر و علمی مرتبط با موضوع مورد بحث نیز سیاهه‌ای از منابع مفید و ارزنده را درباره موضوع مورد مطالعه در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهد.

پایگاه‌ها و بانک‌های اطلاعاتی اینترنتی نیز پژوهشگر را در دسترسی آسان و سریع به منابع یاری می‌رساند. در اینجا شماری از مهم‌ترین پایگاه‌های اینترنتی^۱ که محقق را در یافتن منابع یاری می‌رساند، معرفی می‌شود: دانشنامه الکترونیک،^۲ آی. اس. آی. پایگاه مجله‌های معتبر علمی،^۳ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران،^۴ فرهنگستان زبان و ادب فارسی،^۵ نشریات فارسی،^۶ کتابخانه کنگره آمریکا،^۷ گوتمبرگ: کتاب‌های الکترونیک،^۸ کتابخانه آستان قدس رضوی،^۹ مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی،^{۱۰} پایگاه مجلات تخصصی نور،^{۱۱} پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران.^{۱۲}

آنچه در ارجاع به منابع الکترونیک اهمیت دارد، این است:

منابع اینترنتی اغلب به دلیل عدم نظارت علمی و گستردگی دامنه مطالب، اعتبار چندانی ندارند. از میان انبوه پایگاه‌ها و صفحات میلیونی شبکه وب، سایت‌های دانشگاهی با نشان /ic/ اختصار academy و مؤسسات آموزشی با علامت /edu/ نشان اختصاری educational institutions از اعتبار بیشتری برخوردارند.^{۱۳}

۱. محمود فتوحی، آیین نگارش مقاله علمی- پژوهشی، ص ۹۹

2. <http://www.answers.com>

3. <http://www.isinet.com>

4. www.nlai.ir

5. <http://www.persianacademy.ir>

6. http://62.60.154.12/mfarsi/List_aa.htm

7. www.log.gov

8. <http://www.gutenberg.org>

9. <http://www.aqlibrary.org>

10. <http://www.sid.ir>

11. <http://www.noormags.ir>

12. <http://www.irandoc.ac.ir>

در روش جست‌وجوی منابع ذکر دو نکته حایز اهمیت است:

۱- سعی کنید بیشتر به منابع اصیل و دست‌اول (منابعی که اطلاعات و نظریات تازه‌ای برای اولین‌بار مطرح می‌کنند) رجوع کنید.

۲- در جست‌وجوی منابع از آخر به اول پیش بروید؛ یعنی از کتاب‌های تازه منتشرشده شروع کنید و با رعایت ترتیب زمانی به سمت کتاب‌ها و منابعی پیش بروید که از نظر تاریخ انتشار قدیم‌ترند. اما در نگارش تاریخچه بحث برعکس عمل کنید و از منابع قدیم‌تر آغاز کنید و به‌سوی منابع و نوشته‌های جدیدتر پیش بروید.^۱

۴-۲-۴-۴ یادداشت‌برداری و طبقه‌بندی یادداشت‌ها

پیش از اقدام به یادداشت‌برداری، پژوهشگر باید برگه‌های مخصوص یادداشت را - که به آن فیش می‌گویند - آماده کرده، سپس طرح و ساختار کلی مقاله خود را بازبینی کند؛ زیرا مطالب یادداشت‌ها و مواد تحقیق باید براساس طرح مقاله جمع‌آوری شود. طرح مقاله یا پژوهش دارای سرفصل‌های اصلی و فرعی است که براساس نظم منطقی مرتب می‌شود. محقق برای تنظیم طرح باید تمام مفاهیم و موضوعاتی را که می‌خواهد در مقاله به آن‌ها بپردازد، فهرست‌بندی کند و به این ترتیب، سرفصل‌های تحقیق را سامان دهد که به آن «طرح تحقیق» می‌گویند. هرکدام از سرفصل‌های طرح، عناوین فیش‌ها را تشکیل می‌دهد. ضرورت تنظیم طرح پیش از یادداشت‌برداری، همین مسئله است.

هر فیشی شامل پاره‌ای اطلاعات از قبیل عنوان کلی (عنوان مقاله)، عنوان فرعی (سرفصل‌ها)، منبع و شماره فیش است. مطالب هر فیش باید مستقل و کامل و دارای موضوع واحدی باشد تا بتوان هنگام طبقه‌بندی هرکدام را در یک دسته قرار داد. طبقه‌بندی فیش‌ها براساس موضوع فرعی فیش‌ها - که همان سرفصل‌های مقاله است - انجام می‌شود.

ضبط اطلاعات و مطالب مورد نیاز در فیش‌ها به چهار روش انجام می‌شود: «نقل لفظ، نقل فکر، خلاصه، نقد و نظر».^۲ بهتر است در فیش‌ها به نوع ثبت مطالب اشاره شود تا دخل و تصرفی در مطالب انجام نگیرد، جانب امانت و درستی رعایت شود و احتمال سرقت علمی هم از بین برود.

۱. همان، ص ۹۴

۲. عباس حری، آیین نگارش مقاله علمی، ص ۴۶

۴-۲-۵-۴ تنظیم ساختار مقاله

بیشتر درباره طرح و ضرورت تنظیم آن به اختصار سخن گفته شد:

طرح در حقیقت ثبت سرفصل‌ها و تنظیم تصمیم‌هایی است که به ذهن پژوهشگر می‌رسد و ساختار کلی مقاله را ترسیم می‌کند. به عبارت دیگر، طرح عبارت است از فهرستی منظم و شماره‌گذاری شده از تصمیم‌ها و موضوعات و اندیشه‌ها و محتوای نوشتار. این فهرست نظم منطقی و جایگاه هر موضوع و اندیشه را در ساختار کلی نوشته تعیین می‌کند [...] شما را وادار می‌کند تابع موضوع باشید و به هدف خود پایبند بمانید [...] اندیشه‌ها و مطالبی را که ربطی به موضوع ندارد [...] حذف کنید.^۱

در تنظیم صوری ساختار مقاله، برای تفکیک سرفصل‌های اصلی و فرعی می‌توان از عدد یا حروف الفبای فارسی یا الفبای رومی یا ترکیبی از عدد و حروف استفاده کرد. چنانچه رابطه بین سرفصل‌های اصلی و فرعی رابطه جزء و کل باشد، باید به صورت پلکانی مرتب شود؛ یعنی سرفصل اصلی از سر سطر و سرفصل‌های فرعی اندکی با تورفتگی و سرفصل‌های فرعی‌تر نیز با تورفتگی بیشتر (پلکانی) تنظیم شود. نمونه‌ای از ساختار مقاله به این شکل است:

۱- سرفصل اصلی

۱-۱ سرفصل فرعی

۲-۱ سرفصل فرعی

۱-۲-۱ سرفصل فرعی‌تر

۲-۲-۱ سرفصل فرعی‌تر